

УДК 81'24

Мирослава Соснова

ФРЕЙМОВИЙ ПІДХІД ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ МОВНОГО СПІЛКУВАННЯ

Стаття присвячена проблемі визначення та класифікації фреймів у сучасній лінгвістиці, а також використанню фреймових теорій у різних галузях лінгвістики. Окреслюється специфіка та ефективність використання фреймів як однієї з когнітивних структур. Представлена теорія фреймів, яка застосовується під час вивчення мовленнєвих актів. Підкреслено, що важливим чинником дослідження фрейму передбачається обміркування мовної проблеми за допомогою плану та її розв'язання. Розвиваючи ідеї основоположників теорії фреймів і підсумовуючи досвід вітчизняних та зарубіжних мовознавців при здійсненні фреймового аналізу одиниць мови і мовлення, розглянуто фрейм, як унікальну структуру презентації когнітивних знань людини, що об'єднує когнітивну та мовну сферу в процесі мовленнєвої діяльності.

Ключові слова: інтерактивні технології, методи і прийоми навчання, фреймові структури, дидактичні завдання, скрипт.

У зв'язку зі значним прогресом розвитку інформаційних та комунікаційних технологій відбуваються зміни в самому процесі вивчення української мови. Використання інформаційних та комунікаційних технологій здійснює значний вплив на всі компоненти сучасної освітньої системи, і, зокрема, на предмет «Українська мова»: його цілі, задачі, сутність, методи та прийоми. Для реалізації цих впливів необхідно постійно вдосконалювати сучасні технології, методи і форми навчання рідної мови. Інтенсивне збільшення потоку науково-технічної інформації, зростання кількості навчальних предметів в освітніх закладах, а також обсягу знань з усіх предметів – все це вимагає аналітико-синтетичної обробки навчально-наукового матеріалу з метою його згортання і компактного представлення інформації, яка в ньому міститься.

Для того, щоб виділити специфіку фреймового підходу в навчанні української мови, слід орієнтуватися на вимоги до рівня засвоєння змісту даної дисципліни, які викладені в програмі загальної освіти, а також шляхи підвищення якості викладання української мови. Мінімально необхідний рівень функціональної грамотності тих, хто вивчає українську мову, визначається, виходячи з пріоритетного комунікативного підходу і передбачає оволодіння всіма чотирма видами мовленнєвої діяльності: читання, говоріння, письмо, аудіювання.

Фреймова теорія презентації знань привертала та привертає увагу

багатьох російських та вітчизняних вчених, таких як Т. Бехта, В. Дем'янков, С. Жаботинська, У. Карпенко, О. Кубрякова, Н. Кульчицька, К. Кусько, О. Селіванова тощо. Значний внесок у теорію фреймів зробили західні вчені Дж. Лакофф, М. Мінський, Ч. Філлмор. Вчені сфокусували свою увагу на вивченні концептуальної основи людської свідомості та виникнення знань.

Інформація, яку людина отримує ззовні, перетворюється у вигляді ментальних репрезентацій різного типу. Ця інформація утримується в пам'яті, з метою вилучення та використання в разі необхідності. Для представлення знань когнітивна наука оперує такими когнітивними структурами, як концепт, сценарій (скрипт), фрейм, схема, гештальт та ін.

Метою дослідження є визначення фреймової структури концепту на основі концептуальних понятійних ознак.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: дослідити та описати фреймову структуру на основі виділених раніше первинних понятійних ознак, визначити дидактичні завдання навчальної системи, виходячи з діяльного підходу до навчання української мови в медичних закладах, охарактеризувати поняття скрипт.

Для того, щоб виділити специфіку фреймового підходу в навчанні української мови, слід орієнтуватися на вимоги до рівня засвоєння змісту даної дисципліни, які викладені в програмі загальної освіти, а також шляхи підвищення якості викладання української мови. Мінімально необхідний рівень функціональної грамотності тих, хто вивчає українську мову, визначається, виходячи з пріоритетного комунікативного підходу й передбачає оволодіння всіма чотирма видами мовленнєвої діяльності (читання, говоріння, письмо, аудіювання). Таким чином, основним завданням удосконалення процесу навчання української мови на сучасному етапі є пошук шляхів розвитку мовної компетентності в учнів, значимої для соціальної мобільності та функціональної грамотності. Відповідно до Державного Стандарту базової та повної загальної середньої освіти, з урахуванням загальноєвропейських рекомендацій до мовної освіти, завданнями освітньої галузі в старшій школі є подальший розвиток базових лексичних, граматичних, культуромовних, стилістичних, орфоепічних, правописних умінь і навичок на основі узагальнення й поглиблення знань учнів про мову як суспільне явище, вироблення комунікативних умінь і навичок ефективного спілкування в різних життєвих ситуаціях. Очевидно, дані вимоги зумовлюють пошук нових методів і засобів інтенсифікації навчання, заснованих на розкритті резервних особистісних можливостей учнів і застосуванні нових підходів до навчання, спрямованих на розвиток комунікативної, прогностичної (вміння прогнозувати результати комунікативних дій, встановлення причинно-наслідкових зв'язків), здатність до планування конструктивного

діалогу, вибір оптимального мовного засобу для вираження комунікативного наміру, інформаційної (пошук оптимального вирішення, аналіз результатів комунікації, синтез наукових теорій та теорії з практикою), креативної (проблемне бачення дійсності, рішення пошукових завдань, вибір оптимальних шляхів рішення) компетентностей. Використання подібних методів знімає протиріччя між обмеженим часом, виділеним на засвоєння матеріалу, і триваючим збільшенням обсягу навчального матеріалу [2, с. 100].

Дидактичні завдання навчальної системи повинні виходити з діяльного підходу до навчання, згідно з якими кінцевою метою навчання є не придбання знань, а формування способу дії, що реалізується через уміння. Його принципи й засоби досягнення дидактичних цілей у навчальних системах викладені в роботах Г. А. Атанова і В. В. Локтюшина [1, с. 53]. Робота з окремою системою підпорядкована досягненню найближчих навчальних цілей, обумовлених її предметним змістом, причому головним тут є формування умінь. Робота з усім комплексом має додатковий методологічний сенс і спрямована на досягнення віддалених цілей – формування образу дії за рішенням фізичних завдань. При цьому підхід до вирішення завдань в явному вигляді не обумовлюється і не обговорюється, а сприймається і закріплюється учнем як діяльність. Тут головну роль відіграють психологічні механізми мимовільного запам'ятовування. Проектування навчальної діяльності означає в кінцевому рахунку проектування засобів організації цієї діяльності. При цьому треба пам'ятати, що діяльність має функціональні частини: змістовну, орієнтовану, мотиваційну, виконавчу, контрольню-коректувальну, а також організаційні етапи: ввідно-мотиваційний, операційно-виконавчий, контрольню-оцінний. В якості методів організації діяльності використовуються імітація процесу або роботи установки, «конструювання» установки з окремих її частин, обговорення їх призначення та особливостей роботи установок, тестові завдання закритого і відкритого типу, на відповідність, на правильно відповідність. Одним з центральних елементів будь-якої інтелектуальної системи є автономна база знань, яка містить предметні знання. Це принциповий момент, тому що виділення предметних знань в окрему структуру дозволяє, не зачіпаючи всю систему, змінювати, додавати і розширювати їх, тобто «навчати» систему. Система за певними правилами обробляє ці знання. Однак успішне функціонування системи можливе лише в тому випадку, якщо знання відповідними чином формально описані або представлені [6, с. 57].

Широко розповсюдженим способом представлення знань у системах штучного інтелекту є фреймовий. Фреймова організація системи, яка представляє собою, по суті справи, фреймову мережу, легко і простими засобами забезпечує швидкий доступ до потрібної області бази знань, а

також необхідний внутрішній зв'язок між її різними частинами.

Кількість типів фреймів у навчальній системі визначається, в першу чергу, дидактичними завданнями системи і засобами їх розв'язання. Попередні результати в цьому напрямі викладені в роботі Г. А. Антонова і Г. В. Кандрашина. Фреймовий підхід у навчанні представляє собою спробу перенесення в методику навчання мовам концепції, відомої під назвою фреймової гіпотези. Родоначальником фреймової гіпотези прийнято вважати М. Мінського. Вихідною проблемою, з якою зіткнувся автор, постало завдання пояснити й змодельовати на ЕОМ здатність людини, що входить в кімнату, охопити все єдиним поглядом [1, с. 57].

Згідно з М. Мінським, перед тим, як увійти, наприклад, у кімнату, ми зазвичай маємо уявлення про те, що побачимо. Якщо кімната нам знайома, наше попереднє знання включає різного роду деталі (наприклад, розташування меблів, кількість вікон у кімнаті і т.п.). Входячи до кімнати, ми повинні тільки перевірити, чи сталися в ній зміни в порівнянні з нашим вихідним поданням. Цей фрагмент М. Мінський назвав фреймом. Але навіть якщо ми входимо в незнайому кімнату, фрейм скаже нам, що саме слід очікувати. «Фрейм – це структура для даних, призначених для представлення стереотипної ситуації, наприклад, перебування в якійсь звичайній кімнаті». Така структура пов'язана одночасно з декількома видами інформації: про те, як користуватися даним фреймом, чого очікувати в наступний момент, що робити, якщо ці очікування не підтвердяться [5, с. 253].

Фрейм можна уявити собі у вигляді мережі з вузлів і відносин. «Верхні рівні» фрейму фіксовані і містять речі, завжди істинні в передбачуваній ситуації. «Нижні рівні» містять багато «терміналів» або «осередків», які треба заповнити конкретними даними. Термінал описує предмет, задаючи його специфічні риси. Фрейми можуть мати спільні термінали.

Використовуючи загальні терміни фрейму, ми звільняємося від потреби знову описувати вже описані предмети. Фрейми можуть об'єднуватися й утворювати системи фреймів. Тому ще одним значущим елементом є відсилання до інших фреймів, що описує ті ж ситуації, але з іншої точки зору. Звернення до фреймів у процесі функціонування концептуальної системи індивіда пов'язане з вирішенням завдань ідентифікації об'єктів і ситуацій, прогнозування їх поведінки і змін, передбачення розвитку події, їх змісту і внутрішнього зв'язку. Одна з областей такого застосування фреймів – сприйняття та інтерпретація мовного повідомлення (тексту). Якщо перейти до проблем, що стосуються природньої мови, то фрейми стають складнішими. У цьому випадку «термінали» служать для зберігання питань, виникнення яких у даній ситуації найбільш правдоподібно. «Фрейм – це безліч питань, які слід

поставити в гіпотетичній ситуації; він визначає теми, які треба розглянути, і методи, якими слід з ними працювати» [8, с. 10].

Таким чином, фреймовий підхід є загальною назвою для формалізованого опису діяльності людини в контексті ситуації. У сучасній лінгвістиці використовуються наступні варіанти терміна «фрейм»: «схема», «сценарій», «скрипт», «когнітивна модель», «модель ситуації» та ін.

Скрипт – тип структур свідомості, вид фрейму, що виконують завдання в обробці природної мови: звичні ситуації описуються скриптом як стереотипні зміни подій; це набір очікування про те, як діяти в інших стереотипних ситуаціях. Скрипт дозволяє розуміти не тільки реальну або описувану ситуації, але й детальний план поведінки, приписуваного в цій ситуації. Скрипти можуть бути оповідними (розгортають лінії розповіді), локаційними і логічними. До терміну «схема» особливо часто вдаються при комп'ютерному моделюванні, що використовує традиції для зображення відносин між концептами у вигляді графів. Важливо зазначити, що поряд з визнанням ефективності фреймового підходу при вивченні принципів організації знань у мовній системі, в лінгвістичних роботах виявилися значні розбіжності в розумінні терміну «фрейм». Відмінності в розумінні фрейму пов'язані з активізацією різних ідей, асоційованих з поняттям ситуації [8, с. 35].

З безлічі синонімічних назв обраний термін «фрейм» (у розумінні М. Мінського) як родове позначення згаданих понять. Визначення М. Мінського спирається на поняття «ситуація», але термін «ситуація» в сучасній лінгвістичній і методичній літературі надто багатозначний. Різноманітні тлумачення терміна «ситуація» в лінгвістичній літературі можна умовно розділити на декілька класів [4, с. 34].

– Під ситуацією розуміються події (дія, стан, ставлення, властивість), які коли-небудь мали або можуть мати місце в дійсності. У цьому випадку можна вважати, що ситуації відображаються окремими пропозиціями.

– Ситуація – це певний узагальнений фрагмент дійсності, типове положення справ, в якому типовим чином пов'язані учасники й необхідні предмети. Саме в такому значенні й будемо використовувати цей термін у роботі.

Враховуючи все те, що було сказано вище про термін «ситуація», можна уточнити визначення М. Мінського: «Фрейм – це ієрархічна структура для уявлення знань про деякий стереотипний стан речей у світі».

Основними властивостями фрейму є:

1. «Ідея організованого початку». З цієї точки зору фрейм – структура, а не безліч. Це не тільки засіб представлення знань, а й засіб їх організації та структуризації. З точки зору лінгвістики, «організуючий» початок фрейму проявляється двояко. По-перше, в тому, що «входом» у

фрейм служить зафіксоване у свідомості позначення – лексема або стійке словосполучення. Лексичні фонд розглядається як результат і одночасно як засіб членування людських знань на фреймові структури. По-друге, представляючи собою структуру, фрейм визначається не тільки набором терміналів (осередків, слотів, вузлів), але й відносинами між ними. Фрейм має «горизонтальну структуру», яка особливо проявляється у фреймах, що описують знання з динамічним компонентом. Елементи фрейму не можуть бути перераховані в довільному порядку, а повинні описувати послідовність подій.

2. «Ідея ієрархії». Порядок із «горизонтальною» фрейму зіставляється «вертикальна» структура: його осередки можуть заповнюватися іншими фреймами, а саме він може заповнювати комірки більш високого в ієрархії фрейму.

3. «Ідея стереотипу і ситуативного зв'язку». Фрейм описує деяку стандартну, стереотипну конфігурацію знань. Ідея стереотипу передбачає культурну обумовленість фрейму. Він конкретизує, що в даній культурі характерно і типово, а що ні. Вхідження компонентів знань в один стереотип передбачає і їх ситуативну близькість.

4. «Ідея знань за умовчанням». Відповідно до цієї частини знань, асоційованих з фреймом, передбачається істинно за замовчуванням. Вважається, що згадка якоїсь малої порції знань, наприклад, імені фрейму або якихось окремих його осередків, дозволяє в неявному вигляді залучити до розгляду великий обсяг знань, що входить в даний фрейм-стереотип.

Звертаючись до теорії представлення знань за допомогою фреймів, яку розвивав М. Мінський, можемо пояснити ряд характерних особливостей властивих людському мисленню. Кожний фрейм описує один концептуальний об'єкт, а конкретні властивості даного об'єкта і факти, що відносяться до нього, описуються у слотах – структурних елементах даного фрейму. Важлива властивість скриптів – повторюваність слотів, ролей, одиниць, що входять до структури текстотворення. Фрейм і скрипт дозволяють швидко та детально викласти матеріал.

Дане дослідження являє собою спробу застосувати поняття фрейм, що широко використовується в лінгвістиці. Метою навчання за допомогою фреймового підходу є здатність студента швидко знаходити відповідні для даної ситуації фрейми в пам'яті. Фреймовий підход дозволяє встановити оптимальне поєднання торетичного навчання та практичних навичок.

Проведене дослідження дало змогу виявити лише загальні методичні передумови ефективного застосування фреймів під час вивчення української мови в медичних закладах, окреслити комплекс завдань, які сприятимуть швидшому вивченню даної дисципліни. Проте необхідний подальший аналіз лексико-семантичного заповнення слотів та терміналів фрейму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : [курс лекций по английской филологии] / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : ТГУ, 2000. – 123 с.
2. Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 2004. – 560 с.
3. Минский М. Фреймы для представления знаний : пер. с англ. / М. Минский. – М. : Энергия, 1979. – 151 с.
4. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного / М. Минский. – М., 1988. – 120 с.
5. Минский М. Структура для представления знаний / М. Минский // Психология машинного зрения / ред. П. Уинстон. – М. : Мир, 1978. – С. 250–338.
6. Нижегородцева-Кириченко Л. А. Концептуальная структура лексико-семантического поля «Интеллектуальная деятельность» / Л. А. Нижегородцева-Кириченко // Вісн. Черкаського ун-ту. Сер. Філологія. – 1999. – Вип. 11. – С. 57–66.
7. Никонова Ж. В. Основные этапы фреймового анализа речевих актів / Ж. В. Никонова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2008. – № 6. – С. 224–228.
8. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор. – М., 1983. – 136 с.
9. Фрумкина Р. М. Самосознание лингвистики – вчера и завтра / Р. М. Фрумкина // Известия РАН. – Сер. лит. и яз. – 1999. – Т. 58. – № 4. – С. 28–38.
10. Шингарева Е. А. О двух направлениях представления семантики текста (тезаурус и фрейм) / Е. А. Шингарева // Научно-техническая информация. – Сер. 2. Информационные процессы и системы. – 1982. – № 8. – С. 15–18.